

DEÁK FERENC ÉS A PASSZÍV REZISZTENCIA

Csapody Tamás

PhD, Semmelweis Egyetem, Magatartástudományi Intézet
csaptam@net.sote.hu

A passzív rezisztencia¹ kezdeményezőjének és legnagyobb alakjának Deák Ferencet, kiindulópontjának Deáknak Anton Schmerling osztrák igazságügy-miniszterhez írt levelét (1850. április 25.) és legfontosabb politikai dokumentumainak Deák öt levelét tartja a történet- és politikatudomány (Deák, 2001a). Deák lelki alkata, politikai pályája, liberális nézetei, életformája, tevékenysége és történelemformáló személyisége alapján a magyar historiográfia a személyéhez köti a passzív rezisztencia fogalmát.

A deáki passzív rezisztencia időszakai

„A magyar passzív rezisztencia” és egyben a deáki passzív ellenállás időszakának az 1849 és 1861 közötti időszakot szokás nevezni. Ugyanakkor Deák pályakezdő, passzív ellenállást mutató zalai éveit (1824-1833) vagy az ezt megelőző időszak (1820-as évek) megyei és országos passzív ellenállása, kívül került a passzív rezisztencia tárgyalásának körén. A reformkor előtti és a reformkor alatti

(továbbiakban: forradalom előtti) passzív ellenállására – és fiatal Deák ezzel kapcsolatos tevékenységére – itt nem térünk ki, de néhány dolgot fontos kiemelni. Jelezni kell, hogy: 1. A forradalom előtt is létezett, sőt „virágzott” Magyarországon a politikai tiltakozásnak ezen formája; 2. A forradalom utáni passzív rezisztencia időszaka és Deák ezzel kapcsolatos politikai gyökerei (primér politikai szocializáció) egyértelműen a forradalom előtti passzív ellenállás időszakára nyúlnak vissza; 3. Ugyanazzal a hatalommal (Habsburg-udvar) szembeni harcmodor ismételt megjelenéséről, továbbéléséről, egymásba éréséről, tehát egy politikai magatartásforma kontinuitásról van szó; 4. Mindegyik időszak passzív rezisztenciája az erőkapacitás hiányából ered, és mindegyik esetben a gyengék fegyvereként jelenik meg; 5. Lényeges különbség, hogy a forradalom előtt a fegyvert fogni még, míg a harmadik esetben a fegyvert fogni már képtelen társadalom harcmodoráról van szó; 6. Utólag már tudható, hogy a forradalom előtti passzív rezisztenciát egy erőszakos fellépés kezdeti fázisának, a forradalom után pedig utóvédelharcnak lehet tekinteni, amit jelentős részben a forradalom emléke tart fenn.

A deáki passzív rezisztencia időszakát két részre szokás osztani. Az első a bujdosás hónapjai után a kehidai birtokára visszavonult (1849. ősz – 1854. november 11.) időszaka, amikor a vidéki köznemesség gazdálkodó életformáját élte. Ezt az időszakot az intenzív

¹ A szakirodalmi források (Gandhi, 1998; Thoreau, 1990; Sharp, 1985) alapján, általam megfogalmazásra került passzív rezisztencia meghatározása: a passzív rezisztencia olyan, az együtt nem működés, a polgári engedetlenség és a *satjāgraha* elemeit tartalmazó erőszakmentes ellenállás, erőszakmentes politikai tiltakozó akciók sorozata, amely minden esetben erőszakmentes, de amelynek tagjai nem állnak az elvi erőszakmentesség talaján. A passzív rezisztencia lényege a hatalommal való tömeges méreteket öltő, nyílt, együtt nem működés, anélkül, hogy a passzív rezisztenciát gyakorló magatartásuk büntető jellegű következményeit is vállalják.

társasági élet, a nemzeti kultúra ügyének helyi támogatása, oktatási és szociális ügyek patronálása jellemezte. Ebben a kehidai időszakában kereste meg őt, mint volt magyar igazságügyi-minisztert Anton Schmerling osztrák igazságügyi-miniszter, és mint a legnagyobb hazai morális és politikai tekintélyt Szógyény László, a magyar királyi udvari kancellária egykori alkancellárja (1847-1848). Anton Schmerling a politikai konszolidáció érdekében Deákot együttműködésre kérte egy új magánjogi szabályozást előkészítő bizottságban való közreműködésre. Deák azonban határozott nemet mondott, mivel német nyelvű válaszlevelében azt írta, hogy „A közelmúlt idők gyászos eseményei után oly állapotok között, melyek még jelenleg is uralkodnak, lehetetlenség, hogy én nyilvános ügyekben közreműködhsek”. (1850. április 25.). (Ezt a mondatot az egész magyar és deáki passzív rezisztencia legfontosabb és legtöbbet idézett mondataként szokás idézni.) Deák levele azután nemcsak a címzetthez érkezett meg, de – nem tudni, hogy miként – közlésre került egy bécsi lapban is (*Ostdeutsche Post*), és ennek nyomán országszerte kézírással is terjesztették. A deáki együtt nem működés stratégiája így módon az egész birodalomban ismertté vált.

A másik – szempontunkból fontos levelet – Szógyény László írta Deáknak. Szógyény az 1851-ben felállított birodalmi tanácsban való tagság kérdésében fordult tanácsért Deákhoz. Deák válaszelevelében változatlan bizalmáról biztosította régi jó barátját, és a császári felkérés elfogadására buzdította, majd így fejezte be levelét: „Isten vezérelje Nagyméltóságodat szegény honunk javára intézendő szent törekvéseiben és fáradozásiban.” (Szógyény el is vállalta a felkínált magas hivatalt, amit 1851-1860 között töltött be, majd főispán, tárnokmester és országbíró lett.) Deáknak ez az egy héttel később papírra vetett, sokkal kevesebbet idézett mondata pont az ellenkező magatartás tanúsítására buzdított.

Sok mindennel lehet magyarázni ezt (Deák régi jó barátja volt Szógyény; Deák az általa képviselt normáknak való megfelelést nem várta el másoktól is; mutatja Deák liberális megközelítését és lojális természetét), ugyanakkor levelével egyértelműen a hatalommal való együttműködést támogatta, ami szöges ellentétben áll a saját maga által „meghirdetett” passzív rezisztenciával.

Deák 1854-ben végleg az ország fővárosába költözött, amellyel a passzív rezisztencia első – deáki – korszaka le is zárult. A Pestre költözés pontos okait nem ismerjük (birtokmegosztási ügye lezárult; birtokát végre sikerült eladnia, amiért egész életében életjáradékot kapott; magánéleti és gazdasági okok egyaránt felmerültek, de a tudatos politikai szerepvállalás szándéka is). A költözésnek azonban mindenképpen volt politikai súlya és ennek megfelelő hírértéke (egy magyar és egy osztrák hírlap is beszámolt róla). Sőt, a *Pesti Napló* külön cikket írt azért, hogy minél több hazafi kövesse Deák példáját. (A Pestre költözés bátorításának kimondott és kimondatlan okai: könnyebb kapcsolattartás, egységesebb fellépés, szolidaritás egymással, a haza felvirágoztatása.) Az udvari titkosrendőrség is ennek megfelelően járt el, és heti rendszerességgel jelentett Deákról. (Ha Bécsbe ment, akkor óráról órára írták róla a besúgó jelentéseket.) Mindenesetre a legtöbbet idézett Deák-életrajz írója azt jegyzi fel Deák politikai pályájának ezen időszakáról (1854-1867), hogy pályájának „legmagasabb és legfontosabb része”, amelyben Deák „páratlan vezérévé lett az összes magyar gondolkodásnak” (Ferenczi, 1904).

Deák Pesten

Deák pesti évei alatt mint összetartó erő, tájékozódási pont és mint az ellenállás központja a passzív ellenállás három formáját valószínűsítette meg (politikai szalon fenntartása, magyar nyelv és kultúra támogatása, magyar tudományosság megteremtése). Szállodai

lakosztályában megteremtette a szabad társadalmi és politikai érintkezés lehetőségét (mindennap szalon, Deák-klub). A nemzeti nyelv használatát, a magyar kultúrát és – kisebb intenzitással – a magyar gazdaság fejlődését három formában támogatta (személyes megjelenés, nemzeti szellemi panteon létrehozása, nemzeti kultúra művelése magyar nyelven). Deák rendszeresen ellátogatott a Nemzeti Színházba, a magyar művelődés intézményébe (Nemzeti Casinó), a nemzeti irodalmi élet fórumába (Kisfaludy Társaság), a nemzeti gazdasági társaságba (Gazdasági Egyesület) és a nemzeti szimbólumnak számító lóversenypályára. Deák nemzeti identitás erősítése érdekében magára vállalta a Habsburgokkal szemben álló, jeles magyarok támogatását, haláluk után pedig kultuszuk ápolását. Ezek közül a két legjelentősebb – passzív rezisztenciaként számon tartott – megnyilvánulása Vörösmarty Mihály és Kazinczy Ferenc nevéhez fűződik. Az udvarral szemben álló Vörösmarty Mihály költő halála (1855. november 18.) után Deák a költő munkásságát és hátrahagyott családját egyaránt támogatta. A kormány megtiltotta, hogy a nemzet koszorús költőjének gyászszertartásán előzetes engedély nélkül bárki beszédet mondhasson, így azt is megtiltotta, hogy a Vörösmarty család érdekében Deák felhívást intézzen a nemzethez. A temetés (1855. nov. 21.) az önkényuralom elleni nagy és néma tüntetéssé vált, amelyen húszezer ember vett részt. A költő családjának ügyében Deák magánemberként mintegy nyolcszáz (!) segélykérő levelet küldött szét az országban, aminek nyomán jelentős összeg gyűlt össze. Deák elősegítette Vörösmarty életrajzának megírását, és a Vörösmarty-árvák segédgámja lett (1855-1868). Deák a nyelvújító Kazinczy Ferenc emlékére emlékünnepe-sorozatot szervező bizottság munkájába is aktívan bekapcsolódott. Az ennek során megtartott díszlakoma (1859. október 27.) lezárásaként pohárköszöntőt

mondott („Lakoma után imádkozni kell. Az én imádságom rövid, csak három szóból áll: éljen a haza.”). A deáki „imádság” három szava szállóigévé vált, és országsszerte a nemzeti ellenállás meghirdetéseként értelmezték, a passzív rezisztencia folytatására szóló felszólításként.

A deáki passzív rezisztencia gyakran emlegetett legfőbb tevékenységi formája a nemzeti nyelv használatának támogatása. Deák az erőszakos germanizációval szemben következetesen fellépett. Minden alkalmat megragadott a nemzeti nyelven történő – mindennapos, irodalmi és tudományos – kommunikációért, anélkül, hogy a nacionalizmus szele megérintette volna. A nemzeti kultúra és nyelv iránti elköteleződésének dokumentálására szokás felhozni kiterjedt levelezését, ezen körön belül a legtöbbit idézett két levelét, amit régi jó családi barátjához, Báthory Gézáné Inkey Szidóniához írt (1857. január 10. és 1857. feb. 15.). Deák itt azt írta, hogy a „reánk zúdult vihar” és „a hatalom folytonos megtámadásainak” közepette a magyar nemzet csak úgy menthető meg, ha a társas érintkezés nyelve a magyar marad, és a kultúránkat („társas élet magánkörében”, „táncvigalom” során, a magyaros ruhaviselet hagyományának megtartásával) ápoljuk minden olyan helyen, ahol „a hatalom szava nem hat”. Deák másik levelében kifejti, hogy „mi itt Pesten semmi módon nem akarunk németekké lenni, s minél inkább erőltetnek bennünket, annál inkább vonakodunk elválni nemzetiségünkötől. Természetes ösztön ez egyes emberben úgy, mint egész nemzetben, hogy meghalni nem akar”.

A deáki passzív ellenállás harmadik területe a Magyar Tudományos Akadémia (MTA), célja pedig az MTA függetlenségének és a magyar nyelvű tudományosságának megteremtése volt (akadémiai tagok kiválasztása, magyar nyelven írt tudományos művek megfelelő díjazása, önálló akadémiai kiadó megalapítása). Az MTA – amelynek 1839-

től tiszteletbeli tagja volt – mindent érintő megújítására vállalkozott, miután az MTA igazgatótanácsába beválasztották (1855. feb. 16.). Ebben a minőségében küzdött az udvarnak az MTA-t korlátozó rendeletei ellen (a tudományok és művészetek magyar nyelvű műveléséért és az akadémiai tisztségviselők szabad megválasztásáért /1858/). A Deák fogalmazta beadványt – amely szintén a deáki passzív rezisztencia bizonyítékaként emlegetett következő dokumentum – a császár elutasította, de az MTA garanciát kapott arra, hogy korábbi jogai nem csorbulnak.

A deáki passzív rezisztenciának országos nyilvánosságát a napilapok és folyóiratok adták. Ezek a lapok nem politizálhattak ugyan, de direkt politikai áthallásokkal közöltek írásokat, és így a szellemi és politikai újjászületés fontos fórumai lettek. A passzív rezisztencia szellemiségét leginkább képviselő lap, a kor legnépszerűbb napilapja, a Kemény Zsigmond szerkesztette (1855) *Pesti Napló*, Kemény Zsigmond pedig Deák egyik legjobb barátja volt. (Ráadásul ugyanabban a szállodában laktak, és naponta beszélgettek.) A többi lap Deák általi befolyásolása is hasonló módon, áttételesen történt. Deák magatartásáról és véleményéről ugyanis a szalonjait látogató tollforgatók tudósítottak és a baráti körhöz tartozók (Csengery Antal, Gyulai Pál, Salamon Ferenc stb.) írtak. (Deák csak nagyon ritkán írt újságcikket.)

Deák a megváltozott politikai környezetben

Az évtized végére a Habsburg Birodalom külpolitikai környezete megváltozott. Az udvar katonailag és pénzügyileg egyaránt meggyengült, amiben szerepe volt a magyar passzív rezisztencia nyomán széles körben elterjedő adó- és katonai szolgálatmegtagadásnak és a dezertálásnak is. Ausztria háborút veszített Franciaországgal és a Szárd-Piemonti Királysággal szemben, és az olasz szabadságmozgalom sikeresnek ígérkezett (1859). A magyar és az osztrák oldal is belefáradni

látszott a passzív rezisztencia küzdelmeibe. Mindezek nyomán Ausztria kísérletet tett az abszolútizmus átalakítására, és Ferenc József kiadta az ún. *Októberi Diplomát* (1860. okt. 20.). A forradalom utáni deáki passzív rezisztencia időszaka ezzel „hivatalosan” lezárattatott. A Deákkal foglalkozó szakirodalom a következő éveket egyrészt az útkeresés éveiként említi (abszolútizmus átalakításának kísérlet időszaka: 1860-1861), másrészt a várakozás időszakának tekinti (provizórium időszaka: 1861-1865). A deáki és társadalmi passzív rezisztencia azonban még nem fejeződött be. Deák és a nemzet számára megnyíltak ugyan a nyílt és közvetlen politizálás lehetőségei, történelmi alkalom kínálkozott a passzív rezisztencia harcmódorának befejezésére, de mindez csak elvi lehetőség maradt. Deák nem tartotta elégségesnek az *Októberi Diplomá*-ban megfogalmazott engedményeket, változatlanul kivárállásonpontra helyezkedett (megmaradt a passzív ellenállás státusában), és nem volt hajlandó részt venni a magyar ideiglenes választótörvény kidolgozására összehívott esztergomi értekezleten (1861. október). Hajlandó volt ugyan – Eötvös Józseffel együtt – megjelenni a császár bécsi kihallgatásán (1860. dec. 27.), de a felajánlott kormánytagságot nem fogadta el. Elfogadta viszont a Pest Belváros országgyűlési képviselőjelöltséget (1860. dec. 31.), és ennek nyomán Pest város közgyűlésén mondta el első nyilvános beszédét (1861. jan. 17.). Deák ezzel feladta a halogatás és a kivárás, továbbá az „inkognitóban” politizálás taktikáját, döntött a nyilvános és a törvényhozó testületen keresztüli politizálás mellett. Látszatra tehát kilépett a passzív ellenállás köréből, valójában csak a hallgatásból lépett ki, és az *Októberi Diploma* elutasításának választott más fórumot: a politizálást más színtéren folytatta. Az *Októberi Diplomá*-val szemben megfogalmazott fenntartásait ugyanis a pesti közgyűlés elfogadta (1861. feb. 1.). Ebben Deák meghirdette az uralko-

dói önkény elleni – továbbra is erőszakmentes – fellépést, és a további küzdelmek jelszavának az „igazság és törvény” szlogent választotta. (Ennek jegyében az udvar által kivetett adók törvényességét nem fogadta el.) A császár kiadta az ún. *Februári Pátens-t* (1861. feb. 26.), amely az egyébként is vitatott *Októberi Diploma* végrehajtási utasítása volt, és ezáltal nemcsak az 1848-as törvényekhez, hanem az *Októberi Diplomá*-hoz képest is visszalépést jelentett. A már korábban meghirdetett magyar országgyűlés – Deák aktív részvételével – ült össze (1861. április 2.). Az országgyűléssel Deák elfogadta az Ausztriával való békés és törvényes megegyezés közjogi elveit (1861. máj. 13.) tartalmazó feliratot, amit aztán az uralkodó elutasított (1861. júl. 21.). Deák erre még határozottabban fogalmazta meg az országgyűlés választát (1861. aug. 8.), amire az uralkodó – immár fegyveres fenyegetés kíséretében – az országgyűlés felosztatásával válaszolt (1861. aug. 22.). Deák ekkor ún. Óvást intézett az uralkodóhoz és a nemzethez. Ebben meghirdette a császár törvényeinek elutasítására irányuló, erőszakmentes, együtt nem működés politikáját, azaz a passzív rezisztencia nyílt programját. Egyben kifejtette azon meggyőződését, hogy a törvényhatóságok és a polgárok egyaránt követni fogják az országgyűlési szándékot és az ő egyéni példáját. Deák ezután visszatért a forradalom után Pesten folytatott életmódjához és a passzív rezisztencia stratégiájához (politikai szalon fenntartása, magyar nyelv és kultúra támogatása, magyar tudományosság megteremtése, nemzeti szellemi panteon létrehozása). Új elem a deáki passzív rezisztenciában, hogy közjogi témában, a magyar alkotmányos jogok és saját nézeteinek védelmében tudományos munka megírásába kezdett (1862 vége). A magyar és német nyelven megjelenő (1865 eleje) jogvédő, tudományos munkának komoly bel- és külpolitikai, a kiegyezést előkészítendő üzenete, egyben

programadó szerepe is volt. Deák ekkor már informális tárgyalásokat folytatott az udvarral (1864 legvégétől 1865. április elejéig), majd megjelentette a *Pesti Napló*-ban nagy hatású, ún. *Hűsvéti cikk*-ét (1865. ápr. 16.). Ebben Deák kinyilvánította az uralkodó iránti bizalmát és együttműködési készségét. Ezzel kezdetét vette a Habsburg-udvarral való közjogi párbeszéd és együttműködés, amely két év múlva, Ausztria Poroszországtól elszenvedett veresége után (königgrázi csata: 1866. júl. 3.) a békés megegyezéshez vezetett. A deáki és a nemzeti passzív rezisztencia a *Hűsvéti cikk*-kel fejeződik be, és ettől kezdve egy másik politikai foratókönyv szerint zajlanak az események.

Összefüggések

Mint láttuk tehát a nemzeti passzív rezisztenciával összefüggésben, de azzal nem teljesen szinkronban, a deáki passzív rezisztencia két időbeli korszakra és több rövidebb-hosszabb időszakra osztható, ezen belül pedig tematikai különbségek állapíthatók meg. A zalai évek (forradalom előtti passzív rezisztencia) utáni második korszak (forradalom utáni passzív rezisztencia) első fele (1849-1855) Kehidán, második fele (1855-1865) Pesten zajlik. A kehidai időszak legelején születik meg a hatalommal való együtt nem működés legfontosabb, passzív rezisztenciát – akaratlanul is meghirdető – dokumentuma. A pesti időszak első (1855-1860), második (1860-1861) és harmadik (1861-1865) részében egyaránt a nemzeti és független (alternatív) cselekvési formák kidolgozásán fáradozott, nemzeti intézmények kiépítését és saját, nemzeti kulturális világ megteremtését akarta („pozitív program”, passzivitás helyett aktivitás). A pesti időszak első és második részét a visszahúzóds mintegy két hónapja választja el egymástól, és a politikai nyilvánosság formájának megválasztásában figyelhető meg lényeges változás. A nyolc hónapig tartó második időszak befejezéseként

Deák közzéteszi a passzív rezisztenciára való felhívás minden korábbinál egyértelműbb és tudatosan meghirdetett állásfoglalását. A pesti időszak harmadik részében a passzív rezisztencia tematikájában van változás, amely már a közjogi megállapodás előkészítését szolgálja.

A deáki passzív rezisztencia gyökerei

Deák életéről beszámoló könyvtárnyi irodalomból pontosan tudjuk azt, hogy honnan eredhetne vagy miből táplálkozhatna a Deák-féle passzív rezisztencia gondolata. Származhatna az egyházi (három római katolikus iskolába járt) neveltetéséből, meggyőződéses, bár nem gyakorló katolikus világnézetéből, a liberális politikai hitvallásából, az eredeti nyelven olvasott német és latin politikai, jogi, szépirodalmi olvasmányaiából. Eredhetne a jogi egyetemen megszerzett tudásból, a művelt pesti, felvilágosult egyetemista baráti körből, a szűkebb szülőhazájának, a zalai ellenállási mozgalom gyakorlatának megismeréséből. Lehetne családjában keresni a mintát, hiszen a nála tizenégy évvel idősebb Antal bátyja a zalai ellenállás egyik hőse volt, aki például a törvényhozás hozzájárulása nélkül elrendelt újoncozási rendelet kihirdetésekor mondott le főszolgabírói tisztségéről (1821). Valószínűleg mindegyik élmény, tapasztalat, tudás és ismeret, kapcsolat hozzájárult és kellett ahhoz, hogy Deák a passzív rezisztencia kimagasló képviselője legyen. Ugyanakkor semmi konkrétabbat nem tudunk arról, hogy például melyik iskolájában, melyik tanár vagy melyik diszciplína, barát vagy olvasmányélmény tett rá olyan benyomást, hatást, amely elindította vagy kialakította benne a passzív ellenállás harcmodorát. Mahatma Gandhival ellentétben nem tudjuk határozottan felmutatni a deáki passzív rezisztencia gyökereit, az eszme formálódásának konkrét állomásait. Megnehezíti a tisztánlátást, hogy Deák – szemben Gandhival – ezekről nem írt, tehát hiányzik az autentikus forrás.

Deák fennmaradt, közzétett és utalásokat tartalmazó, szerény forrásértéket képviselő levelezéséből, a korabeli és kortárs feljegyzésekből, visszaemlékezésekből vagyunk kénytelenek összerakni a passzív rezisztencia deáki mibenlétét. Mindez mutatja, hogy Deáknál a passzív rezisztencia tudatosan megélt és képviselt politikai álláspont volt ugyan, de elméletileg és gyakorlatilag kidolgozatlan maradt. Hiányzott belőle a tudatos program, továbbá a szervező és a szervezett erő. Nem látni tehát tisztán nemcsak az eredőket, de magát a tant, az ideológiát, a keretet sem. A létező passzív rezisztencia ezért marad homályos, és erre vezethető vissza az utókor bizonytalanlankodó, továbbá át- és aktuálpolitizált megítélése is (Pap, 2003).

Deák egyfajta világitótorony szerepét töltötte be – az általa következetesen képviselt passzív rezisztencia messze ellátszott és irányadó volt, de a harcmodor kidolgozatlansága miatt képtelen volt bevilágítani az egész országot, hatni minden társadalmi rétegre. A passzív rezisztencia Deáknál alkati sajátosság (Horánszky, 2003), aminek az életre keltésére mindig „szükség” volt a hatalom törvénytelenségeire is. Deák „öszönösen” volt passzív ellenálló és az erőszakot elutasító, nem volt szüksége elméleti alapokra. Amikor kényszerhelyzetbe kerül a megyéje (1825-1847) vagy az ország (1849 után), amikor szembe került Kossuthtal, és személye, nézetei megosztották és szétzilálták volna a Habsburgok elleni hatékony fellépést (1848), amikor Eötvös József elküldte véleményezésre Deáknak politikai röpiratát (1859), amikor tisztességes kompromisszumokat nem lehetett kötni és behódolás vagy forradalom között kellett volna választani (1849-1865), akkor Deák mindig visszahúzódtott és a passzív ellenállást választotta. Deák volt a passzív ellenállás vezéralakja, miközben nem volt a vezére, őt tekintik a legfontosabb szervezőjének, miközben egyáltalán nem szervezte azt, ő a passzív ellenállás ideológusa és program-

adója, miközben nem foglalkozott ideológia-írással és nem alkotott semmilyen programot. Ő a passzív rezisztencia mint harcmodor közismert meghirdetője, miközben ezen nézeteit sohasem hirdette meg nyilvánosan. Miközben mindez Deák nagyságából („szatjagraha személyiségéből”) semmit nem von le, mutatja, hogy az adott szituáció, a korszellem, a lehetőségrendszer, a lakossági viszonyulás volt olyan, amely – minden, általában szükséges kritérium nélkül – spontán kitemelte magából a passzív ellenállás létformáját. A forradalom leverésének traumája, a megtorlások okozta megfélemlítés után a túlélés egyik legfontosabb – tudatosan és spontán – választott túlélési, egyéni és társadalmi stratégiája lett a passzív rezisztencia. Valószínűleg ettől lesz még nagyobb jelentőségű Deák személye, és lesz fontosabb a passzív rezisztencia kérdésköre.

A kiegyezés Deák életműve, az életmű pedig a passzív rezisztencia stratégiájában gyökerezik. Nem figyelmen kívül hagyva – az itt nem elemzett, de nagy fontossággal bíró – külpolitikai és gazdasági körülményeket, a passzív rezisztencia harcmodora volt az, amely nyomán újabb kölcsönös erószak alkalmazása nélkül, kompromisszummal lehetett lezárni egy feszült, állandó szembenállással és kölcsönös erőszakos fellépéssel terhelt történelmi időszakot. A kiegyezés vitatott megállapodás volt már akkor is, amit híven tükröz az is, hogy 1867 után sem fejeződött be a passzív rezisztencia Magyarországon. Ez már elsősorban lokális (vármegyei) szinten zajlott és Deák nélkül, sőt Deák akarata ellenére. A passzív rezisztencia győzedelmes nagy korszakának valódi és annak tartott vezére azonban Deák maradt. Deák mitológiai hőssé vált, és a magyar folklór része lett (Voigt, 2003).

Deák és Gandhi

Deák Ferencnek a magyar történelemben betöltött szerepe Gandhinak India történetében betöltött szerepéhez hasonlatos. A Gandhit

legalább fél évszázaddal megelőző passzív rezisztenciája pedig éppolyan fontos és eredményes harcmodornak bizonyult, mint Gandhinak – az igazságtalan törvények elutasítására irányuló és a passzív rezisztenciát is magában foglaló – *szatjagraha* mozgalma. A Gandhihoz hasonlóan jogi végzettségű, pályakezdő éveiben ügyvédként is dolgozó Deák egész életében a személyes és társadalmi konfliktusok békés úton történő, hosszú távú megoldásainak híve volt. Magán- és közéletben egyaránt a kiegyenlítésre törekedett. Nem állt ugyan az elvi erőszakmentesség talaján, elfogadta ugyan az önvédelmi háborút, de annak csak jogi megalapozásán dolgozott. (Ellenezte a forradalmat, és maga sohasem fogott fegyvert.) Kizárólag a jog fegyverével tudott és akart küzdeni, mindvégig a törvényesség híve maradt. Középnemesi családból származott, amelynek adósságait is megörökölve, takarékos, majd kifejezetten puritán életmódot folytatott. Bárhol is élt, kis faragóműhelyt tartott fenn, ahol szabadidejét faragással töltötte. A társadalmi igazságtalanságok ellen jogász-ügyvédként, képviselőként, majd igazságügyi miniszterként, illetve nemesként, gazdálként egyaránt kategorikusan fellépett. A sajtó-, továbbá a szólásszabadság, valamint a vallás- és lelkiismereti szabadság kérdésében teljes egészében, a sorkötelezettség, a börtöntügy és a halálbüntetés vonatkozásában pedig közel állt – ma úgy mondanánk, hogy – az emberi jogi megközelítéshez. Politikai és anyagi értelemben egyaránt megvesztegethetetlen, morális és szellemi tekintély volt itthon és az udvar szemében egyaránt, miközben a – minden oldalon kínálkozó, sőt felajánlott – vezető szerepet elutasította. Deák életének összefoglalója lehetne az igazsághoz való ragaszkodás, az igazság hatalmának megteremtésére irányuló törekvés és az igazságtalan törvények elutasítása. Olyan életminőséget és magas emberi normát képviselt, hogy a nevével

fémjelzett passzív rezisztencia évtizedében a mindenkori szatjagraha mozgalom szellemiségéhez is közel állt.

Deák, „a haza bölcse”, élvezte a magyar pártok és a császár bizalmát, továbbá a nemzet nagyrabecsülését, de kiegyezés alkalmával felkínált miniszterelnöki státuszt nem fogadta el (1867. feb. 7.). Maga helyett a forradalom miniszterét, az emigrációból hazatérő Andrassy Gyulát ajánlotta. A császártól kapott ajándékot visszaküldte, és a császár magyar királlyá koronázási ünnepségén nem jelent meg (1867. jún. 8.). A véleményét kikérő Ferenc Józsefnek azt ajánlotta, hogy a koronázási ajándékokat a szabadságharc honvéd özvegyei, árvái és rokkantjai kapják. A koronázás alkalmával kihirdetett amnesztia alkalmával a politikai elítéltek visszanyerték szabadságukat, az emigránsok pedig hazatérhettek. Deák folytatta politikai pályafutását, és élte tovább a szatjagraha mozgalom tagjaihoz hasonlatos életét.

A Deák-kultusz továbbélése

A Deák-kultusz mind a mai napig él, aminek egyik bizonyítéka, hogy 2003-ban Deák szüle-

tésének 200. évfordulóját országszerte megünnepelték; Deákról tudományos és népszerűsítő könyvek jelentek meg (Pajkossy, 2004). A kormány az ünnepségsorozatra 235 millió forintot fordított, a legtöbbet a 2003-ban megünnepelt jubileumok közül. Ez annyit tesz, hogy Deák képét viselő, legnagyobb címletű forgalomban lévő magyar pénzből (húszezer forintos bankjegy) Magyarország 11 750 darabot áldozott Deák emlékének ápolására.

A deáki magatartásforma mélyen beépült a magyar köztudatba, alakjához és passzív rezisztenciájához gyakran visszanyúltak (például Babits Mihály, Szekfű Gyula, Németh László, Bibó István) és azt, mint „nemzetjellemteni sajátosságot” emlegették. Különösen így volt ez az újabb magyar forradalom leverése (1956. nov. 4.) utáni időszakban (1956-1989). A valóság azonban minden bizonnyal az, hogy a magyar passzív rezisztencia története visszanyúlik „a Deák előtti messiás régmúltba”.

Kulcsszavak: *abszolútizmus, politikai filozófiák, mozgalom, ellenállás, passzív rezisztencia, együtt nem működés, erőszakmentesség, szatjagraha, pacifizmus*

IRODALOM

- Dávidházi Péter (1998). *Per passivam resistentiam. (Válatzatok hatalom és írás témájára.)* Argumentum, Budapest
- Deák Ágnes (szerk.) (2001a): *Deák Ferenc. Válogatott politikai írások és beszédek* Osiris, Budapest
- Deák Ágnes (2000b): „Nemzeti egyenjogúsítás”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860.* Osiris Kiadó, Budapest
- Deák Ágnes – Molnár András (2003): *Deák Ferenc.* Vince, Budapest
- Ferenczi Zoltán (1904): *Deák élete* I-III. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- Gandhi, Mahatma (1998): *Az erkölcsiség vallása.* Farkas Lőrinc Imre, Budapest
- Horánszky Nándor (2003): *Deák Ferenc lelkialkata és befolyása politikai pályájára.* Kairosz, Budapest
- Király Béla (1993): *Deák Ferenc.* Akadémiai, Budapest
- Körmöczi Katalin (1992): „...A mi megmaradt, fordítsa jó czélokra” (*Deák Ferenc hagyatéka*). Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

- Molnár András (1998): *Deák Ferenc.* Új Mandátum, Budapest
- Pajkossy Gábor (2004): Deák-emlékév. *BUKSZ,* nyár, 144–157.
- Pap József (2003): *Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig.* Belvedere Meridionale, Budapest
- Sharp, Gene (1985): *The Politics of Nonviolent Action.* Porter Sargent Publishers, Boston
- Szell Kálmánné (1880): *Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest
- Takács Péter (1991): *Deák Ferenc politikai pályája 1849–1865.* Akadémiai, Budapest
- Thoreau, Henry David (1990): *A polgári engedetlenség iránti kötelezettségről.* Európa, Budapest
- Törs Kálmán (1876): *Deák Ferenc emlékezete.* Deutsch Művészeti Intézet, Budapest
- Voigt Vilmos (2003): Deák Ferenc és a kiegyezés. In: Szabó András (szerk.) *Deák Ferenc emlékezete.* Akadémiai, Budapest. 185–197.